

Clusiuslezing: *Flora Batava*

Een prachtige, warme avond in de Hortus. De Hortusvrienden en relaties van de Clusiusstichting waren in grote getale gekomen om de lezing van Esther van Gelder over de *Flora Batava* mee te maken.

John van Ruiten, voorzitter van de Vrienden van de Leidse Hortus, heette de aanwezigen van harte welkom. Het gebeurt niet vaak dat de presentatie van een boek, de heruitgave van de *Flora Batava* op 1 juni jongstleden, het NOS journaal haalt. Esther van Gelder en Norbert Peeters, de samenstellers, vertelden daarin over dit schitterende project. Mooi vormgegeven boeken met prachtige illustraties van bloemen, planten, insecten en vogels mogen zich de laatste jaren in een grote publieke belangstelling verheugen. Originele exemplaren van honderden jaren oude boekwerken, zoals de monumentale *Flora Batava*, zijn er niet heel veel meer en ze zijn niet altijd even makkelijk toegankelijk voor het grote publiek. Mede daarom is het bewonderenswaardig dat dit prachtige boekwerk tot stand gekomen is.

Bijzonder ook dat zo'n 65 auteurs hun persoonlijke 'liefdesverklaring' bij voor hen speciale bloemen of planten hebben geschreven. De *Flora Batava* is verkrijgbaar in de Hortuswinkel.

Martine Mondt, voorzitter van de Clusiusstichting, introduceerde vervolgens de spreker van de avond, Esther van Gelder. Het is voor haar allemaal begonnen met de vogelwikke, een plantje dat haar vader haar toonde toen ze klein was. En ook de zomerse fietstochten door het boerenland waren belangrijk voor haar belangstelling voor de botanie. In 2011 promoveerde zij aan de Universiteit Leiden op een onderzoek naar de zestiende-eeuwse botanicus Carolus Clusius. Aan de Universiteit Utrecht deed zij onderzoek naar de natuurhistorische werken van uitgever-graveur Jan Christiaan Sepp. Voor Rijksmuseum Boerhaave, Teylers Museum en Huis van het Boek maakte zij tentoonstellingen op het snijvlak van geschiedenis, natuur en kunst.

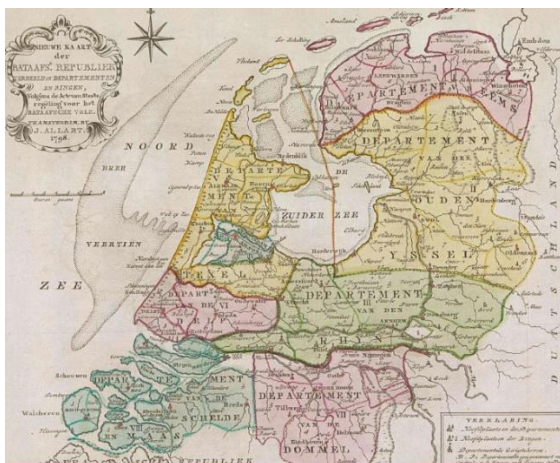
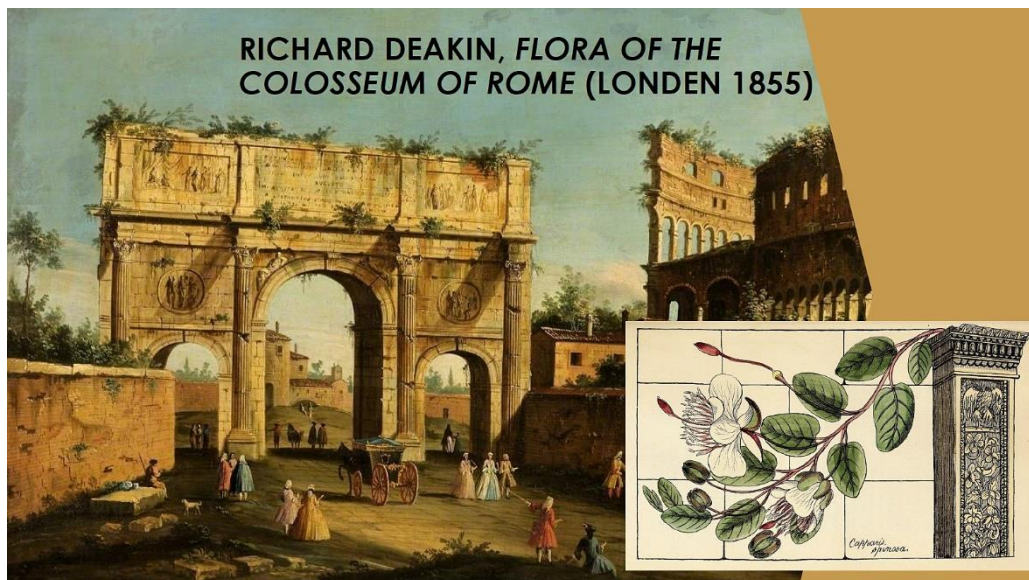

Esther is thans conservator oude drukken bij de KB, de nationale bibliotheek van Nederland. Zij is hoofdredacteur van de nieuwe uitgave van *Flora Batava*, samen met Norbert Peeters, botanisch filosoof. Norbert is ook lid van het bestuur van de Clusiusstichting en Esther maakt deel uit van het curatorium van de Clusiusleerstoel, die bekleed wordt door prof. Tinde van Andel. Clusius mag dus niet klagen, hij wordt aan alle kanten in het zonnetje gezet. Maar deze avond zet Esther de wilde planten in Nederland in het zonnetje.

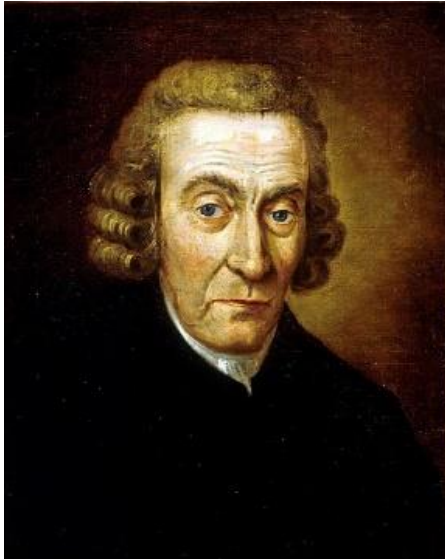

De *Flora Batava* bestaat uit 28 delen met 2240 met de hand gekleurde platen en 5000 pagina's tekst. Hierin worden 2630 soorten inheemse planten (en mossen, wieren en paddenstoelen) beschreven. Het geheel is samengesteld tussen 1800 en 1934, er hebben vele uitgevers, redacteurs, kunstenaars en inkleurders aan meegewerkt. Esther omschrijft het werk als: de langstlopende liefdesverklaring aan de Nederlandse flora. Om deze liefdesverklaring toegankelijk te maken voor een groter publiek, hebben de KB en uitgeverij Lannoo besloten tot een heruitgave.

Een flora is een beschrijving van planten die voorkomen in een bepaald gebied, bijvoorbeeld *Heukels' Flora van Nederland*, bewerkt door Leni Duistermaat en collega's, en de *Stadsflora van de Lage landen* van Ton Denters. Zowel Leni als Ton waren in eerdere lezingen voor de Vrienden te beluisteren. Een ander, grappig voorbeeld: de Flora van het Colosseum te Rome uit 1855. Flora's werden ook ontwikkeld als prestigeprojecten door vorsten. Eind 18de eeuw vluchtte stadhouder Willem V naar Engeland en werd in Nederland de Bataafse Republiek opgericht, een eenheidsstaat en geen verbond van zeven provinciën meer.

De Bataafse Republiek heeft maar kort bestaan, van 1795 tot 1806, toen door de Fransen Lodewijk Napoleon als koning van Holland werd aangesteld. Uitgeverij J.C. Sepp & Zoon besloot een flora van het land te vervaardigen met Nederlandse teksten. Deze uitgeverij had zijn waarde al bewezen met de uitgave van boeken met Nederlandse insecten en vogels. De overheid van de jonge Republiek zou een grootafnemer worden van de *Flora Batava*.

Jan Christiaan Sepp (coll. Rijksmuseum Boerhaave)

De eerste vijftig jaar was een 'botaniserende landbouwminister', Jan Kops, hoofdredacteur van de Flora Batava. Onder zijn leiding werd veel aandacht besteed aan het nuttig gebruik van de planten in landbouw en geneeskunde. Liefelingsplant van Kops was de rode klaver, die toepasbaar is als veevoer, groenbemester etc. Ook de vinder van een plant en de locatie waar die was aangetroffen, werden beschreven. De Paardenbloem werd als zeer nuttig beschouwd:

Jan Kops (coll. Universiteitsmuseum Utrecht)

'Zij is met regt onder de meest noodzakelijke planten in de Bataafsche Apotheek opgegeven en heilzaam voor kugchende paarden'. Met Boerenwormkruid 'zou de moeiheid van den wandelaar weggenomen worden, door dit kruid onder den hoed te leggen'.

Alleen inheemse, wilde planten kregen een plek in de flora, 'uitlandsche bloemen en vreemde gewassen' niet. Jan Kops, die als landbouwminister vaak reisde in Nederland, voegde zelf ook veel inheemse planten toe. Enkele voorbeelden: de Pinksterbloem, 'in vochtige Weiden, en langs de Slooten, zeer algemeen over de geheele Republiek' en het Muurleeuwenbekje, 'te Utrecht aan de Stadsmuren en Domtoren'. Bij de indeling van de planten werd het systeem van Linneaus gehanteerd met de geslachtsnaam en de soortnaam in het Latijn.

Pinksterbloem

Muurleuwenbekje

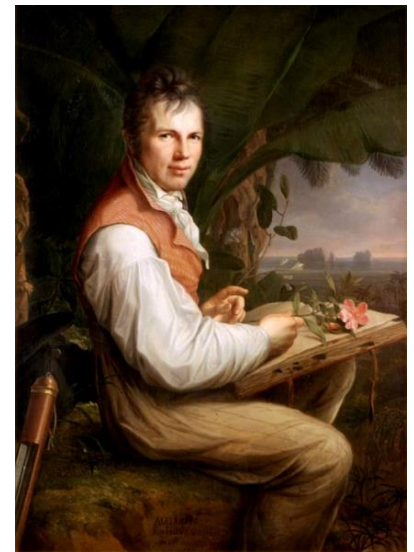
Boerenwormkruid

De volgorde in de flora is niet systematisch, de planten werden op volgorde van binnenkomst toegevoegd. Als er tachtig exemplaren klaar waren, werden de platen en de beschrijvingen ingebonden en van een register voorzien. Niet alleen bloemplanten, maar ook mossen, korstmossen, wieren, paddenstoelen en zelfs een spons (een dier) werden opgenomen.

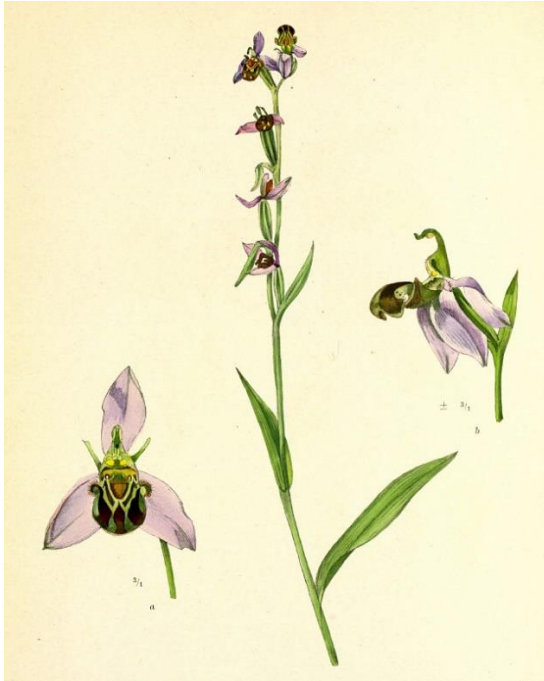

Frederik Willem van Eeden
(coll. Teylers Museum)

Na vijftig jaar werd Jan Kops opgevolgd door Frederik Willem van Eeden, vader van de bekende schrijver. Zijn komst betekende een omslag; Van Eeden werd als kind van zijn tijd beïnvloed door romanticus Jean Jacques Rousseau en Alexander von Humboldt, de grote natuurvorser die wel de uitvinder van de ecologie wordt genoemd. De nadruk op het nut van de planten werd vervangen door de schoonheid ervan en de plaats in het ecosysteem. De aandacht voor de vindplaats en de locaties bleef.

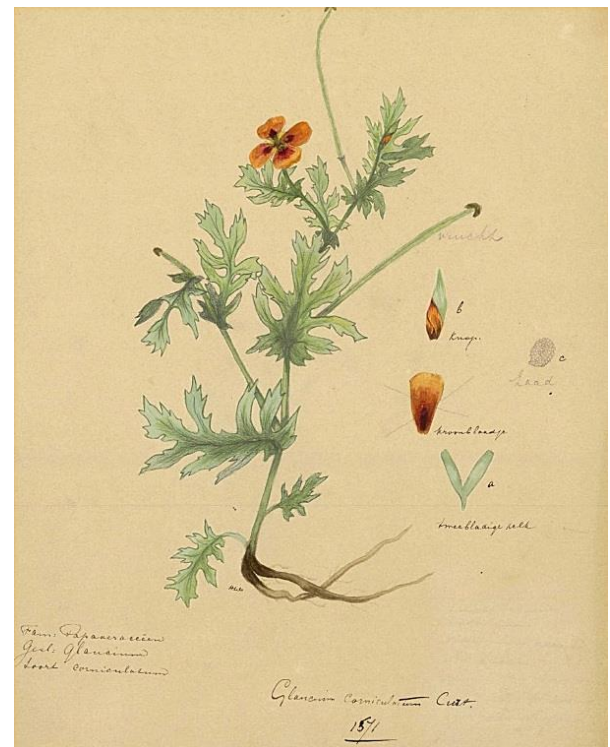

Alexander von Humboldt

Bijenorchis door Helena Christina van de Pavord Smits Bijenorchis in de duinen

Belangrijk was 'meijuffrouw' Catharina Cool, die veel paddenstoelsoorten aanbracht. Haar goede vriendin Helena Christina van de Pavord Smits tekende gedurende een reeks van jaren veel voor de flora. Zo tegen het eind van de lange periode zie je dat de planten een beetje op raken. Dan worden er bijvoorbeeld ook uitheemse planten die binnen gekomen zijn met graantransporten en zich vanuit de havenplaatsen hebben verspreid, toegevoegd, zoals de Rode hoornpapaver. In de heruitgave van de *Flora Batava* zijn alle 2240 platen afgebeeld. Ook zijn alle planten opnieuw volgens de laatste standaarden gedetermineerd.

**Rode hoornpapaver
(coll. Naturalis Biodiversit Center)**

Rietorchis

Rietorchis in de duinen

Koningsvaren

Koningsvaren in de Hortus

Toegevoegd in de heruitgave zijn persoonlijke verhalen. Zo'n 65 mensen, botanici, maar ook kunstenaars, hebben een lievelingsplant uitgekozen en belicht. Esther zelf heeft de Vogelwikke en de Grijsz busjeszwam gekozen, Norbert Peeters het Veenmos en de Brede waterpest. Ook mensen van de Hortus hebben meegewerkt: Rogier van Vugt met Klein warkruid en Bitterkruidbremraap, Roderick Bouwman met Heermoes, Nienke Beets met het Herderstasje en de Speerdistel en Gerda van Uffelen met de Mannetjesvaren en de Gewone eikvaren.

Vogelwikke

Een reeks van 28 boeken met talloze met de hand ingekleurde gravures en bijbehorende teksten, samengesteld tussen 1800 en 1934, heruitgegeven in één boek met bovendien honderd bijdragen van 65 auteurs: ik geef het je te doen! Zoals oud-directeur van het herbarium Pieter Baas opmerkte: 'Geen liefdesverklaring, maar een nachtmerrie.' De grote inzet van beide hoofdredacteurs heeft geleid tot een schitterend resultaat!

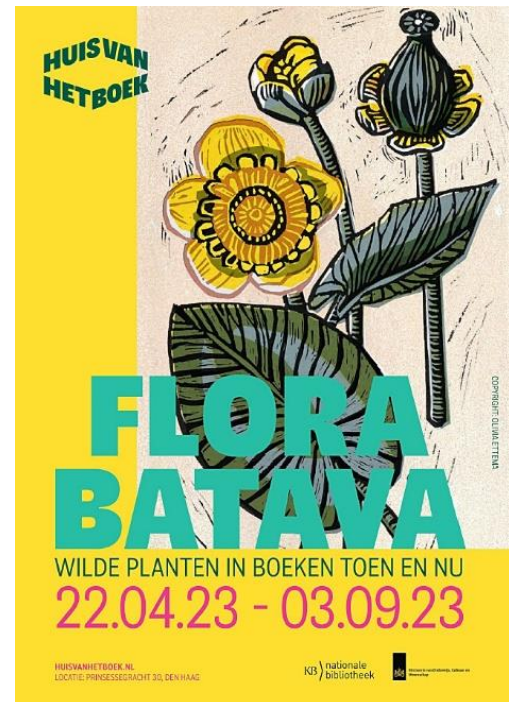
Beide hoofdredacteurs, Esther en Norbert

Tot slot dankte Martine Mondt Esther hartelijk voor haar interessante verhaal. Zij gaf haar 'Stappen door mijn stadsie, onbekend Utrecht in dertig heim-weetjes' met allerlei wetenswaardigheden over speciale plekken, gebouwen, maar ook mensen uit het verleden van Utrecht, Esthers woonplaats.

De volgende Clusiuslezing is op 10 oktober. Bregje van Wesenbeeck spreekt dan over mangrovebossen, belangrijk onder meer vanwege de stijgende zeespiegel. Bregje is wetenschappelijk directeur van Deltares, een onafhankelijk kennisinstituut op het gebied van water en ondergrond, en universitair hoofddocent bij de Technische Universiteit Delft.

Onder het genot van een drankje kon worden nagepraat, lekker buiten op het terras van de Oranjerie.

In het Huis van het Boek is tot 3 september nog een fraaie tentoonstelling ingericht over de *Flora Batava*, zeer de moeite waard!

Tekst: Adri Mulder, Beeld & Citaten: Uit de presentatie van Esther van Gelder:

© KB nationale bibliotheek; Wikimedia Commons; Naturalis Biodiversity Center; Adri Mulder